

VISIE OP CURRICULUMONTWIKKELING VAN HET LEERGEBIED KUNST EN CULTUUR DOOR DE VNK-E (UNIVERSITAIRE KUNSTTHEORIEDOCENTEN)

*"Boom for Real is in dat opzicht perfect dubbelzinnig: de rockster wordt intact gelaten, maar tegelijk wordt ook getoond dat Basquiats werk voor een belangrijk deel voortkwam uit een cultuur waar de westerse blanke mainstream-kunst nauwelijks een idee van had (en heeft): rap, graffiti, Haïti, Afrika. En dat hij óók was geïnteresseerd in Picasso, in de Beat Poets, semiotiek en alchemie – en dat allemaal in zijn werk stopte."*¹

"Pas toen ik lessen kunstgeschiedenis kreeg, besepte ik echt wat de kracht van kunst was." [...] "Opeens ontdekte ik dat ik me kon gaan bezighouden met filosofie en fysica en esthetica en psychologie. Want kunst legt verbanden met alle geesteswetenschappen. Mijn leven explodeerde."²



¹ Basquiat was zijn tijd ver vooruit. (2018). Recensie. NRC-Handelsblad 18-1-2017.
<https://www.nrc.nl/nieuws/2017/10/18/basquiat-was-zijn-tijd-ver-vooruit-13557791-a1577711>

² Jeff Koons. (2018). Interview door S. Smalenburg in NRC-Handelsblad 17-2-2018.

TEN GELEIDE

De VNK-e is de Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici, sectie educatie, die onder meer inzake het middelbaar onderwijs een vakvereniging vormt voor eerstegraads, universitaire kunsttheoriedocenten. Het bestuur van de VNK-e heeft voor de beschreven visie in dit document docenten onder haar leden en experts in de kunsttheorie in het PO en VO betrokken en heeft daarnaast informatie ingewonnen bij andere experts zoals onderzoekers en lerarenopleiders van de universitaire opleidingen in de kunsten en het Expertisecentrum Kunsttheorie (PO en VO).

Namens het bestuur van de VNK-e, i.s.m. het Expertisecentrum Kunsttheorie PO/VO

N. Nannes MA

Amsterdam, 27 februari 2018.

Kunsttheorie is een onlosmakelijk onderdeel van kunst- en cultuureducatie

Wanneer we kijken naar de geschiedenis van het onderwijzen in kunst, zien we dat kennis van kunst en kunst- en cultuurgeschiedenis beschouwd werden als een belangrijke basis voor de algemene ontwikkeling. Al vanaf de middeleeuwen waren de *artes liberales* onderdeel van het curriculum van de oudste universiteiten. Bestudering van de vrije kunsten stimuleerde cognitieve en reflectieve vaardigheden, zo was de gedachte. Waardevolle inzichten over de geschiedenis van kunst, cultuur en wetenschap werden zo behouden en doorgegeven. Kennis van de kunsten stimuleerde daarnaast de vernieuwing in de kunsten. In de opleiding tot beeldend kunstenaar in de zeventiende eeuw in Nederland, werden de ambachtelijke praktijk van de kunsten (*artes mechanicae*) en de theoretische kennis van de vrije kunsten met elkaar verbonden. Een kunstenaar moest een brede kennisbasis hebben over de meesters en meesterwerken om zelf tot innovatie te kunnen komen, zo was de redenering. Nog altijd leveren het kunnen begrijpen en doorgronden van kunstwerken uit de kunst- en cultuurgeschiedenis leerlingen essentiële en waardevolle inzichten op over de waarde en betekenis van kunst en cultuur voor de mensheid. Door het verleden te bestuderen ontwikkelen zij kennis over het verleden en het heden en op basis daarvan nieuwe ideeën voor de toekomst.

Kunsttheorie bevordert een open, nieuwsgierige en betrokken attitude

Bestudering van de kunst- en cultuurgeschiedenis vergt van leerlingen een open en nieuwsgierige houding voor 'het nieuwe', een brede belangstelling en betrokkenheid bij kunst. Dat zijn kenmerken van de intelligente houding³ die we leerlingen op school graag willen leren ontwikkelen. Het leren over de kunstgeschiedenis en de wijze waarop kunstenaars daarin tot hun creativiteit kwamen, zal ook in de toekomst een inspiratiebron blijven voor leerlingen in het leergebied kunst. Studie van de kunstgeschiedenis levert een brede algemene *kennisbasis* op die verrijkend is voor leerlingen omdat zij daarmee toegang krijgen tot diepere inzichten in de waarde en betekenis van kunst en cultuur. Door te kijken en luisteren naar kunst, leren leerlingen zich eveneens in te leven in de ander en in andere contexten, wat een onmisbare *vaardigheid* is in het kader van persoonsvorming en burgerschapsvorming nu en in de toekomst. Kunsttheorie is daarom een onlosmakelijk onderdeel van de kunstzinnige en culturele vorming van jongeren⁴ en kan derhalve als substantiële component niet ontbreken in het leergebied kunst en cultuur, in PO én VO.

³ Costa, A. L., & Kallick, B. (2000). *16 habits of mind*.

⁴ Dat kunstpraktijk en kunsttheorie onlosmakelijk onderdeel vormen van het kunstvak van PO tot en met bovenbouw VO, betekent echter geenszins dat deze vakcomponenten door één docent gegeven moeten worden. Volgens de VNK-e zijn leerlingen het meest gebaat met een inspirerende en bekwame docent voor elk van deze vakcomponenten.

1 - VISIE OP HET LEERGEBIED KUNST EN CULTUUR DOOR KUNSTTHEORIE DOCENTEN

De VNK-e als kunsttheorie-vakvereniging heeft bij het samenstellen van deze visie de essentiële bijdrage van de kunsttheorie voor de kunstvakken uitgewerkt voor het leergebied kunst en cultuur in het PO en de onderbouw van het VO. Dit heeft zij gedaan vanuit het perspectief van de examenvakken CKV, kunst algemeen en kunstgeschiedenis in de bovenbouw van havo en vwo. Daarbij zijn de rol en het belang van de kunstpraktijk zeker niet veronachtzaamd. We lichten toe welke kennis en vaardigheden leerlingen ontwikkelen via de kunsttheorie. We lichten eveneens toe waarom en hoe deze kennis en vaardigheden bijdragen tot een beter begrip van de waarde en betekenis van kunst en cultuur voor de samenleving in verschillende tijden en contexten. Daarnaast beschrijven we de bijdrage die de kunsttheorie in verleden, heden en toekomst geleverd heeft en naar verwachting nog zal leveren aan de benodigde vaardigheden voor leerlingen voor het doorstromen naar een breed scala aan mbo, hbo- en universitaire opleidingen in en buiten de kunsten.

1 De belangrijkste vakinhoudelijke karakteristieken van het vak/leergebied: kunstvakken – kunsttheorie

In onderstaande paragrafen gaan we in op de volgende vragen:

- *Waar gaat het vak/leergebied in hoofdlijnen over en wat zijn de essenties daarvan?*
- *Indien er sprake is van een leergebied van meerdere vakken: hoe draagt het vak dan bij aan het leergebied?* In dit geval het leergebied kunst en cultuur, met daarin naast CKV, zowel de kunstpraktijkvakken: beeldende kunst en vormgeving; muziek; dans en drama en de interdisciplinaire kunst- en cultuurgeschiedenis van kunst algemeen.
- *Indien er sprake is van een leergebied: wat is de visie vanuit het vak op het leergebied?* Daarbij zullen we in onderstaande visie vertrekken vanuit de interdisciplinaire kunsttheorie van kunst algemeen op het leergebied kunst en cultuur.

1.1 De essentie: leren *over* en *door* kunst en cultuur

Het leergebied kunst en cultuur heeft een kenmerkende eigen wijze van ervaren, denken, leren en creëren: via beelden, dans, muziek of drama. Kennisverwerving in het leren door kunst is een sensomotorisch, affectief, (meta-)cognitief, creatief, en sociaal proces van *embodied*⁵, *imaginative cognition*⁶ en *creativiteit*⁷. Creativiteit en creatief denken bij de kunstvakken zijn gericht op transformatie. Kunst en cultuur bestaat uit twee hoofddoelstellingen: een voor de kunsttheorie en een voor de kunstpraktijk.⁸

Doelstelling 1: Kunsttheorie is het leren *over* kunst en cultuur. De leerling leert daarbij om op een activerende en ervaringsgerichte manier, een verdiepend inzicht te ontwikkelen in de betekenissen van

⁵ *Embodied cognition* gaat over de wisselwerking tussen lichaam en geest in leerprocessen; abstracte concepten en de rede of ratio zijn gebaseerd op lichamelijke, emotionele en zintuiglijke ervaringen (Immordino-Yang & Damasio, 2007).

⁶ *Imagination of verbeeldingsvermogen* is de handeling of het vermogen om mentale beelden te vormen van datgene wat niet aanwezig is of wat nog niet eerder ervaren werd. En het is de handeling of het vermogen om nieuwe ideeën of beelden te creëren door combineren en reorganiseren van eerdere ervaringen (Efland, 2004).

⁷ *Creativiteit* is de interactie tussen vaardigheid, proces en omgeving waardoor een individu of groep een waarneembaar product kan maken dat als nieuw en als nuttig beschouwd kan worden in een bepaalde sociale context (Plucker, Beghetto & Dow, 2004).

⁸ Van de Kamp. (2010). Hybride kunsteducatie. *Kunstzone*, 6. pp. 10-15.

kunst in verschillende kunstdisciplines. Dit inzicht ontstaat door kunst mee te maken, te begrijpen en beschrijven, te analyseren, interpreteren en waarderen in de context van verschillende perspectieven, functies, locaties en tijden. Hierbij ligt de aandacht op *wat was* en *wat is*, dat wil zeggen: op de herinnering, de eigen ervaring en de kunst- en cultuurgeschiedenis.

Doelstelling 2: Kunstpraktijk is het leren *door* kunst en cultuur. De leerling kan daardoor zelfstandig een creatief onderzoek doen dat leidt tot de productie en presentatie van eigen artistiek werk en de leerling kan reflecteren op het eigen product en proces en het product en proces van anderen. Hierbij ligt de aandacht op *wat zou kunnen zijn* en *wat wordt*: vanuit de ideeënwereld naar de verbeelding, het nieuwe.

Met betrekking tot doelstelling 1 (kunsttheorie) zijn er twee kunsttheorie vakken in de bovenbouw havo/vwo die volgens de VNK-e als een ijkpunt kunnen fungeren voor nieuwe, doorlopende leerlijnen vanuit PO en onderbouw VO: CKV nieuw en kunst algemeen.

- **CKV nieuw:** Bij CKV leren leerlingen voortgezette basisvaardigheden - vanuit PO en onderbouw VO - te ontwikkelen. Bij CKV nieuw staan het kennismaken en actief 'mee-maken' van kunst en cultuur centraal. Dat doen leerlingen door te reflecteren op de eigen culturele vorming en door kunst en artistieke creatieve processen te onderzoeken en te contextualiseren.

- **Kunst algemeen (kunstgeschiedenis/muziekgeschiedenis):** Bij kunst algemeen leren leerlingen verdiepende en verbredende kennis en vaardigheden ontwikkelen in het analyseren van kunstwerken in verschillende cultuurhistorische contexten. In de examens van kunst algemeen worden accenten gelegd op het kunst analyseren⁹ en het toepassen van kennis en vaardigheden op *nieuwe* onderwerpen. Dat is een belangrijke waarborging van het niveau van de kunsttheorie-lessen én van de kwaliteit van het leren over kunst bij de kunstvakken. De examens in kunst algemeen (kunstgeschiedenis/muziekgeschiedenis) zijn daarom van groot belang als ijkpunt bij het ontwikkelen van een nieuw curriculum en een nieuwe doorlopende voor het leergebied kunst en cultuur, voor het PO en de onderbouw VO.

1.2 Waardevolle inzichten uit de kunsttheorie volgens leerlingen

Examenleerlingen kunnen goed onder woorden brengen wat waardevolle inzichten zijn die je door de kunsttheorie leert ontwikkelen. Zij geven aan¹⁰:

"Het leren kijken naar kunst heeft me geleerd hoe ik me in iemand anders kan verplaatsen en hoe ik iemands gedrag en denken kan volgen."

"Het leren open staan voor iets wat je niet altijd nuttig of interessant lijkt."

"Algemene kennis is heel goed, ik vind het fijne kennis om te hebben. Je leert over kunst uit het verleden en daardoor van nu."

"Goed leren observeren en verklaren."

"Creatief denken en een zinvolle mening over kunst kunnen formuleren."

"Ik vind het superleuk om te leren analyseren en wil hiermee doorgaan. Hoop er nog beter in te worden."

"Op een andere manier naar kunst kijken. Ik heb nu een visie waar kennis achter zit."

"De meerdere kanten van een kunstwerk leren zien, ook al is het mijn smaak niet."

1.3 Creativiteit leren: zowel via kunstpraktijk als door kunsttheorie

Via de kunstpraktijk in het onderwijs in alle niveaus en vakken leren leerlingen zich te verdiepen in een eigen, individueel of gezamenlijk creatief proces analoog aan het creatieve proces van kunstenaars. Kennis

⁹ Zie bijlage 1.

¹⁰ Leerlingen 6 vwo over kunst analyseren, in anonieme meningspeiling afgenomen na afloop van het examen kunst algemeen.

over en begrip van wat gemaakt is in de geschiedenis van de kunst zijn daarbij een belangrijke voorwaarden om tot creativiteit en originaliteit te *kunnen* komen. Door te leren doorgronden *hoe* en *waarom* kunstenaars in verschillende culturen innovatieve benaderingen hebben bedacht en creatieve producten hebben gemaakt, ontwikkelen leerlingen een diepgaand inzicht in wat creativiteit is en waarom creativiteit en kunst zo belangrijk zijn voor de maatschappij in heden en verleden. In kunstwerken zijn dergelijke creatieve processen als het ware 'gestold'. Door kunstwerken te bestuderen, kun je traceren en decoderen hoe en waarom kunstenaars hun ideeën, emoties en gedachten vormgegeven hebben in beelden, film, muziek, dans en drama. Door te kijken naar deze artistieke creatieve processen en producten in de kunst- en cultuurgeschiedenis, en daarop met anderen te reflecteren, worden leerlingen zich daardoor ook meer bewust van hun eigen creativiteit, van wat creativiteit in de kunst is en hoe creatieve processen opgebouwd kunnen worden¹¹. Door te kijken naar kunst (met kennis van kunstgeschiedenis c.q. te luisteren naar muziek met kennis van muziekgeschiedenis) ontwikkelen leerlingen een verdiepend inzicht in de rol van creatieve onderzoeksprocessen in de kunst zoals associëren (genereren) en exploreren (experimenteren). Deze inzichten zijn essentieel voor het zelfstandig kunnen initiëren en ontwikkelen van creatieve ideeën en producten.

1.4 Kunst- en cultuurhistorisch besef ontwikkelen staat gelijk aan culturele en kunstzinnige vorming en burgerschapsvorming

*"Kunst is zo oud als de mensheid zelf, het is onderdeel van iedere cultuur en het is een belangrijk domein binnen de menselijke ervaring."*¹²

De geschiedenis van de mensheid is nauw verbonden met de geschiedenis van de kunst. De mens¹³ heeft zich altijd aangetrokken gevoeld tot de schoonheid, de waarde en betekenisvolheid en de creativiteit die in de kunsten uitgedrukt worden. Kunstwerken weerspiegelen de specifieke cultuur waarin zij gecreëerd zijn. Hedendaagse ontwikkelingen in de kunst kunnen daarom nooit los gezien worden van ontwikkelingen in het verleden. Hedendaagse kunst begrijpen vereist ook kennis over de kunst en cultuur in het verleden van waaruit deze kunst zicht heeft ontwikkeld. Door bij kunst algemeen (en kunstgeschiedenis/muziekgeschiedenis) te leren over de kunsten in verschillende cultuurhistorische contexten uit het verleden, ontwikkelen leerlingen cultuurhistorisch besef en leren zij kunsthistorisch redeneren en causaal redeneren¹⁴: hogere orde vaardigheden die essentieel zijn voor de toekomst. Zo leren zij zich bewust te worden van de overeenkomsten en verschillen in de rol en plaats van kunst in verschillende samenlevingen en verschillende tijden.

1.5 Open en genuanceerd leren kijken, luisteren en denken door kunst analyseren

In de kunsten wordt het geestelijke op een zintuiglijk waarneembare manier uitgedrukt¹⁵. Bij het vak kunst algemeen en CKV leren leerlingen tegelijkertijd kijken, luisteren, lezen en kritisch analyseren, evalueren en reflecteren¹⁶. Zij leren bij kunst algemeen hoe zij kunst kunnen observeren (wetenschappelijk én empathisch), interpreteren (associatief, narratief én analytisch) en hoe zij over hun zintuiglijke kunstervaringen kunnen communiceren met anderen via taal (kunstbegrippen). Zo kunnen

¹¹ Van de Kamp, Admiraal & Rijlaarsdam. (2017). Bevorderen van originaliteit. *Cultuur+Educatie*, 47. http://www.lkca.nl/~media/downloads/publicaties/cultuur_plus_educatie/cultuureducatie47spread.pdf

¹² Winner, E. & Vincent-Lancrin, S. (2012). Jaarrapport actieve cultuurparticipatie.

¹³ En de mens-achtigen. Brouwers, L. (2018). Eindelijk: Neanderthalerkunst! in *NRC -Handelsblad* van 22 februari 2018. <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/02/22/eindelijk-neanderthalerkunst-a1593291>

¹⁴ H. Havekes. (2009). *Actief kunsthistorisch denken*.

¹⁵ Naar: kunstenaar Peter Struycken. (2002). In 'Ruimte laten en Kunst bieden', een publicatie van het SBKV.

¹⁶ Naar: Kees Fens. (2002). *Volkskrant*, over het vwo-examen CKV 2 (nu 'Kunst algemeen') uit 2002.

betekenisvolle ervaringen met kunst ontstaan en daarvan leren leerlingen wat de waarde van kunst voor mensen is. Door kunst analyseren leren leerlingen op welke manieren kunst betekenissen kan uitdrukken in een beeldende, filmische, muzikale, dansante en/of theatrale vorm. Dit leren valt onder de eindtermen van de kunsttheorie: via de voortgezette basiskennis bij CKV en via de verdiepende en verbredende inzichten bij kunst algemeen. Leerlingen leren hoe zij kritisch kunnen reflecteren op de wijze waarop kunst heeft bijgedragen aan ons maatschappelijk, politiek en geestelijk leven. Daardoor leren leerlingen waardevolle vaardigheden ontwikkelen bij kunst algemeen (en kunstgeschiedenis/ muziekgeschiedenis), zoals onderscheidend vermogen en abstractievermogen. Analyseren, kritisch denken, creatief denken en reflecteren zijn de hogere orde denkvaardigheden die – nu en in de toekomst – van groot belang zijn voor leerlingen om te leren via kunst algemeen (en kunstgeschiedenis/ muziekgeschiedenis).

1.6 De kunsten in samenhang: verbanden tussen kunst en samenleving begrijpen

Om het belang van kunst voor de wereld te leren begrijpen, zouden leerlingen in staat moeten zijn verbanden te leggen. Niet alleen tussen verschillende kunsten maar ook in relatie tot verschillende contexten. Op die manier ontwikkelen leerlingen bij kunst de vaardigheid in het contextualiseren van kennis. Het vak kunst algemeen biedt daartoe uitstekende mogelijkheden omdat het kunstbeschouwend en cultuurhistorisch van aard is en is gericht op het functioneren van de verschillende kunsten in de samenleving in verschillende tijden en plaatsen. De rol en de betekenis van kunst worden daarbij vanuit verschillende invalshoeken (verschillende functies van kunst) in een cultuurhistorische context bestudeerd. De verschijningsvormen waarin een cultuur zich manifesteert komen bij kunst algemeen in samenhang aan bod en geven leerlingen de mogelijkheid de waarde en betekenis van kunst voor henzelf en voor de maatschappij te leren ontdekken. Door bij kunst algemeen kunstanalyse-vaardigheden te ontwikkelen, leren leerlingen een groter inzicht te ontwikkelen in de betekenis van kunst (maar bijvoorbeeld ook van beelden, geluid en non-verbale communicatie) in verschillende contexten. Dat is ook belangrijk in de toekomstige wereld, waarin naar verwachting globalisering en technologie een steeds grotere stempel zullen drukken op het leven. Daarnaast zien we in de hedendaagse kunst veel multidisciplinaire en interdisciplinaire benaderingen. Kunst algemeen sluit dus ook aan bij hedendaagse kunstpraktijken. Bij kunst algemeen worden verbanden gelegd met levensbeschouwelijke, esthetische, politieke en economische, wetenschappelijke en sociale aspecten. Dat maakt dat het vak kunst algemeen waarbij leerlingen leren over de kunsten niet alleen als een belangrijke schakel fungeert *tussen* het leren via de verschillende kunsten (beeldende vormgeving/film, muziek, dans en drama) maar ook een belangrijke brug kan slaan *naar* de andere leergebieden (zoals mens en maatschappij; mens en natuur; digitale geletterdheid; burgerschapsvorming).

1.7 Kwalificatie: doorstroom naar vervolopleidingen

Kennis en vaardigheden in kunstproductie (kunstpraktijk) en in receptie en reflectie van kunst (CKV, vaktheorie en kunsttheorie) zijn allemaal belangrijk in het kader van algemene vorming, persoonlijke vorming en burgerschapsvorming. Kunst leren produceren is nodig voor het ontwikkelen van creatieve, technische, reflectieve en communicatieve vaardigheden, die weer belangrijk zijn voor een scala aan vervolopleidingen. Het vak kunst algemeen reikt leerlingen kennis en inzicht aan over het maatschappelijk functioneren van de kunsten, wat verder gaat dan kennis van de kunstgeschiedenis van één specifieke kunstdiscipline. Bij dit interdisciplinaire vak leren leerlingen essentiële kennis en vaardigheden. Dat leidt tot een goed aanvangsniveau voor een breed scala aan mbo, hbo en universitaire vervolopleidingen. De meerderheid van de scholen biedt het vak kunst algemeen inmiddels aan.¹⁷

¹⁷ Zie bijlage 1. Met gegevens over de kunst examens van Cito en inspectie (vensters).

2 - DE GEWENSTE POSITIE VAN HET VAK/ LEERGBIED KUNST & CULTUUR OVER 10 JAAR

In onderstaande paragrafen gaan we in op de volgende vragen:

- *Wat is de gewenste positie van het vak/leergebied over tien jaar? Waar staat het vak over 10 jaar? Indien er sprake is van een leergebied: wat is dan de positie van het vak binnen het leergebied over tien jaar?*
- *Wat zijn de belangrijkste ontwikkelingen in het vak/leergebied in relatie tot het curriculum binnen nu en 10 jaar? Het gaat hierbij om ontwikkelingen binnen het vak/leergebied in po en/of vo, maar ook om ontwikkelingen in de maatschappij, wetenschap en beleid die invloed kunnen hebben op het curriculum van het vak/leergebied. Ontwikkelingen kunnen positief maar ook negatief (problemen) zijn en om een oplossing vragen bij de komende curriculumherziening. Welke consequenties hebben deze ontwikkelingen op de leerling en/of op de maatschappelijke toerusting van de leerling en/of op de inhoud van het vak/leergebied?*
- *Wat zijn de belangrijkste ontwikkelingen in het vak/leergebied in relatie tot het curriculum binnen nu en 10 jaar? Het gaat hierbij om ontwikkelingen binnen het vak/leergebied in po en/of vo, maar ook om ontwikkelingen in de maatschappij, wetenschap en beleid die invloed kunnen hebben op het curriculum van het vak/leergebied. Ontwikkelingen kunnen positief maar ook negatief (problemen) zijn en om een oplossing vragen bij de komende curriculumherziening. Welke consequenties hebben deze ontwikkelingen op de leerling en/of op de maatschappelijke toerusting van de leerling en/of op de inhoud van het vak/leergebied?*
- *Samenhang. Hoe kan samenhang binnen het vak/leergebied en met andere vak/leergebieden worden vormgegeven? Wat is de visie op burgerschap en hoe kan het vak/leergebied daaraan bijdragen? Wat is de visie op digitale geletterdheid en hoe kan het vak/leergebied daaraan bijdragen? Aan welke vakoverstijgende vaardigheden wordt door het vak/leergebied gewerkt?*
- *Doorlopende leerlijnen. Welke aandachtspunten zijn er voor de opbouw van het vak/leergebied (over leerjaren en onderwijstypen heen)? Welke aandachtspunten in de (inhoud van de) doorlopende leerlijn van po naar vo en van vmbo naar havo vragen om een oplossing?*

2.1 De toekomst van het leergebied kunst en cultuur en de kunsttheorie daarin

Over tien jaar is het leergebied kunst en cultuur één van de meest invloedrijke leergebieden geworden omdat daarin sprake is van een goede samenhang tussen het leren door te produceren (kunstpraktijk) en het leren door receptie en reflectie (kunsttheorie) en een goede samenwerking tussen praktijkdocenten en theorie docenten in de kunst. Het leergebied kunst is in PO en VO over 10 jaar de belangrijkste basis geworden van waaruit steeds nieuwe verbanden gelegd worden: *tussen* vakken in het leergebied kunst en cultuur en *naar* andere leergebieden. De manier van leren en onderzoeken die leerlingen aanleren bij de kunstvakken (praktijk en theorie) zijn voor alle leergebieden van belang. Deze reiken hen namelijk essentiële kennis en vaardigheden in creatief en kritisch denken en in leren *leren* creatief denken aan. Daarnaast ontwikkelen leerlingen door deze manier van leren en onderzoeken een nieuwsgierige, open maar betrokken houding bij het eigen leren, het leren van anderen en het belang van het leren voor de maatschappij. Die attitude, kennis en vaardigheden die zij via de praktijk *en* theorie van de kunstvakken hebben verworven, nemen zij dan vanzelf mee naar de andere leergebieden, waardoor zij optimaal leren ook bij die andere leergebieden. Dit is eveneens een aspect van vakoverstijgend leren. Leerlingen kunnen dan door te reflecteren op complexe problemen, zelf essentiële vragen formuleren; zo kunnen zij individueel en samen complexe problemen onderzoeken; verbanden leggen met andere leergebieden en dus zelfverantwoordelijk leren. Op die manier is het leergebied kunst en cultuur dan dus ook een onmisbare basis voor een lerende houding - een leven-lang-leren - geworden: *de* vaardigheid voor de toekomst.

2.2 Samenhang en doorlopende leerlijnen over 10 jaar

a. Verticale doorlopende leerlijn. Er is over 10 jaar sprake van een verticale opbouw vanuit het primair onderwijs, via het voortgezet onderwijs (onder- en bovenbouw), tussen verschillende schooltypen naar een nog breder scala aan vervolgopleidingen. In het curriculum van het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs is de leerlijn voor CKV daar dan ook ingevoerd: CKV junior. Vakdocenten in de kunsten hebben samen met vakdocenten in de kunsttheorie de kwaliteit van het kunstvakonderwijs in PO en VO dan nog verder versterkt.

Kunstvakken 1 op het VMBO (inclusief CKV) kent nu nog een grote schooleigen invulling. Dit is een meerwaarde voor docenten en leerlingen om een goede doorlopende leerlijn op school te ontwikkelen passend bij het school- en leerlingprofiel. Voor kunstvakken 1 is het wenselijk dat er een basisbegrippenlijst van de verschillende kunstdisciplines opgesteld en gehanteerd wordt op VMBO niveau. Ook is meer inzicht gewenst in de vaardigheden die leerlingen nodig hebben bij het (theoretisch en/of praktisch) reflecteren op de culturele activiteiten. Wanneer deze kaders over 10 jaar geïmplementeerd zijn, zal het niveau van kunstvakken 1 tussen verschillende scholen meer op één lijn komen te liggen en zal de doorstroom naar havo verbeteren. Dan leren leerlingen nog beter om te gaan met kunstdisciplines die nog niet zo bekend voor hen zijn en zal het belang van kunst voor leerlingen verder verduidelijken.

De verticale leerlijn vanuit het leergebied kunst naar de vervolgopleidingen is over 10 jaar verder geoptimaliseerd, gericht op een goed aanvangsniveau in kunstpraktijk en kunsttheorie voor een breed scala aan monodisciplinaire en interdisciplinaire vervolgopleidingen in mbo, hbo en wo. De verticale leerlijn biedt dus voldoende verdiepende kennis en vaardigheden op aanvangsniveau voor de vakspecifieke kunst- en cultuuropleidingen van mbo, hbo en universiteiten.

b. Horizontale doorlopende leerlijn. Over 10 jaar is er sprake van een verder versterkte horizontale leerlijn, waarin *tussen* de verschillende kunstvakken (theorie en praktijk) van PO tot VO een goede samenhang bestaat. Bovendien hebben de vakken CKV en kunst algemeen (en de vaardigheid kunst analyseren) een belangrijke schakelfunctie gekregen vanuit het leergebied kunst en cultuur *naar* andere leergebieden. Zo leren leerlingen door kunst analyseren, hoe zij nauwkeurig en inlevend kunnen kijken en luisteren (belangrijk voor empirisch onderzoek, goed diagnosticeren). Via de kunstvakken leren leerlingen metacognitieve kennis en vaardigheden over creativiteit. Dit vormt de basis voor *transfer* van deze vaardigheden naar andere leergebieden (zoals: creatief en kritisch denken en digitale geletterdheid; burgerschapsvorming; talen; mens en maatschappij; mens en natuur). De kunstvakken zijn dan ook alom erkend als de belangrijkste motor voor innovatie van onderwijs.¹⁸

c. CKV nieuw, zoals dat inmiddels al ontwikkeld is, heeft zich over 10 jaar in de bovenbouw van havo en vwo bewezen als een belangrijk voortgezet basisvak voor alle leerlingen. Vanuit de wens tot een doorlopende leerlijn naar CKV in de bovenbouw, is dan in de onderbouw CKV junior (nu nog te ontwikkelen) op alle scholen voor alle leerlingen ingevoerd. Het vak CKV junior is - net zoals CKV bovenbouw - ook structureel ingebed in het curriculum en wordt eveneens afgesloten met een cijfer.

d. Vanuit het PO is dan een doorlopende leerlijn binnen het leergebied kunst en cultuur ontstaan, gericht op het 'mee-maken' van kunst en cultuur en het leren begrijpen van de waarde en betekenis van kunst en cultuur voor de leerling zelf, voor de maatschappij en de wereld. Over tien jaar is het leergebied kunst en cultuur in het PO voorzien van deze belangrijke randvoorwaarden:

1. er zijn nieuwe meer **gespecificeerde kerndoelen** voor het leergebied kunst en cultuur in het PO ontwikkeld door curriculum.nu;

¹⁸ Miller, Riel & Bentley, Tom. (2002). *Unique Creation: Four scenarios for 21st century schooling*. p. 13, diagram 3. DOI:10.13140/2.1.3112.8642.

https://www.researchgate.net/profile/Riel_Miller2/publication/269871796_Unique_Creation_Four_scenarios_for_21st_century_schooling/links/54981b410cf2eeefc30f7007/Unique-Creation-Four-scenarios-for-21st-century-schooling.pdf?origin=publication_detail

2. er is dan **voldoende tijd** vrijgemaakt in het curriculum - minimaal 3 uur per week - voor het leren over en door kunst;
3. er zijn voldoende **financiële middelen** beschikbaar om het **mee-maken van kunst** en cultuur - naar de grote kunstinstellingen of die in de omgeving van de school - te realiseren;
4. **de expertise van (vak)docenten** heeft een impuls gekregen door scholing en het aantrekken van vakdocenten is ook beter mogelijk gemaakt.

Deze randvoorwaarden zijn de waarborging van de kwaliteit van het leergebied en zorgen voor de doorstroom naar de onderbouw VO.

e. De kunstpraktijk in onderbouw en bovenbouw van vmbo, havo en vwo is over 10 jaar in staat om de creativiteit van leerlingen in de kunsten *aantoonbaar* te bevorderen en leerlingen hebben *diepgaand* inzicht verworven in artistieke creatieve processen, door actuele, uitdagende opdrachten en vraagstukken die verbonden kunnen worden aan de leefwereld van leerlingen (authentieke kunsteducatie), aan de professionele ontwikkelingen in de kunst maar ook aan relevante maatschappelijke kwesties, en aan andere leergebieden (duurzaamheid; technologie; film/audiovisuele vormgeving; design; literatuur; poëzie; psychologie; filosofie etc.). Kunst wordt dan breed gedragen als de belangrijke motor voor vernieuwing van onderwijs en leren. Dat is mede ingegeven door de maatschappelijke ontwikkeling waarbij creatief denken en doen, kritisch denken, en metacognitie voor iedere leerling essentieel zijn geworden.¹⁹ Door wetenschappelijk onderzoek zijn (digitale) beoordelingstools en beoordelingsvormen (zoals *rubrics*) verder ontwikkeld. Deze maken een betrouwbare en valide beoordeling van de kunstpraktijk goed mogelijk. Daarmee is een Centraal Praktisch Examen voor de kunstpraktijk voor alle kunsten mogelijk.

f. De kunsttheorie van het examenvak kunst algemeen. Over 10 jaar zal het examenvak kunst algemeen volledig omarmd zijn door *alle* kunstdocenten.²⁰ Kunst algemeen is over 10 jaar hét examenvak voor de kunsttheorie in de bovenbouw van havo en vwo geworden, omdat er van dit vak een voorbeeldwerking van uitgaat, vanwege:

- a) de vakoverstijgende benadering van de kunsten
- b) de weerspiegeling van het vak in relatie tot interdisciplinaire ontwikkelingen in de hedendaagse kunst en
- c) docenten in de kunstvakken die dan ook allemaal de kennis en vaardigheden ontwikkeld hebben om dit vak op een uitdagende en diepgaande manier te doceren en begeleiden.

Wel is het examenprogramma van kunst algemeen over 10 jaar uitgebreid met één nieuw onderwerp: hybriditeit in de kunsten van de 21ste eeuw, een actualisatie van de ontwikkelingen in de 21ste eeuwse kunst. Het examenprogramma is tevens geactualiseerd omdat de invalshoek 'kunst en esthetica' dan verbonden is aan filosofie, psychologie en mens en maatschappij; de invalshoek 'kunst intercultureel' verbonden is aan burgerschapsvorming en aan wereldcultuurgeschiedenis; de invalshoek 'kunstenaar en opdrachtgever' verbonden is aan het leergebied mens en natuur, met de vakken: design, onderzoek & ontwerpen of STEAM²¹ en aan het leergebied digitale geletterdheid.

Ook is het examenprogramma van kunst algemeen voorzien van een jaarlijkse stofbeperking en een uitgebreide syllabus, zoals gebruikelijk bij tehatex vwo. Dit wordt door docenten erg gewaardeerd en zorgt voor een nog betere mogelijkheid om examenstof op een verdiepend niveau te toetsen.

¹⁹ Ook nu al zijn die tendensen zichtbaar: zie de top drie aan vaardigheden (complexe problemen oplossen, kritisch denken en creatief denken) die voor de 'future of jobs' als gevolg van de vierde industriële revolutie door het World Economic Forum benoemd werden voor 2020. <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>. Deze wordt door de OESO onderschreven.

²⁰ Kunst algemeen is nu al geaccepteerd door de meerderheid van de scholen, docenten en leerlingen, zie de bijlage met gegevens over de kunst examens van Cito en inspectie (vensters).

²¹ STEM staat voor: Science, Technology, Engineering & Math. Met 'Arts' erbij wordt het 'STEAM' genoemd.

Reikwijdte van dit document

Dit visiedocument richt zich op de kaders van de kunsttheorie binnen de kunstvakken die van belang zijn voor curriculumontwikkeling m.b.t. het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Daarbij hebben we het perspectief gekozen vanuit de examenvakken in de bovenbouw van havo en vwo.

AANDACHTSPUNTEN/KNELPUNTEN

- **Er is geen noodzaak tot curriculumwijzigingen voor CKV nieuw.** Voor CKV nieuw (in havo en vwo) vinden we dat dit programma dermate goed ontwikkeld en geactualiseerd is dat het een heldere structuur aanreikt voor kwaliteit in kunst- en cultuureducatie, specifiek met betrekking tot de voortgezette basisvaardigheden voor *alle* leerlingen van havo en vwo. Noodzaak tot herziening is er daarom volgens de VNK-e niet. Het nieuwe geactualiseerde CKV biedt een prima raamwerk met de vier V's en biedt vrijheid voor scholen om deze op een eigen manier *met kwaliteit* vorm te geven.
- **Opnieuw oppakken van het plan van de verkenningscommissie kunstvakken is ongewenst omdat het geen problemen oplost maar nieuwe problemen creëert.** De VNK-e ziet geen heil in het wederom oppakken van het plan van de Verkenningscommissie Kunstvakken uit 2012 'De Kunst van het Nieuwe'. Zowel de staatssecretaris²² als de VSNU²³ hebben dit plan om redenen resoluut terzijde geschoven. Ten eerste, omdat in dat voorstel – waarin samenvoeging van twee bestaande examenprogramma's tehatex/kunstgeschiedenis en kunst algemeen werd geadviseerd – de rol van de kunsttheorie onaanvaardbaar zou verkleinen. Ten tweede: daarmee zou de aansluiting tussen het VO en het universitaire kunstonderwijs verdwijnen en zouden voor havo en vwo de eindtermen (waaronder cultuurhistorisch besef) verdwijnen. Het vak kunst algemeen werd juist ontwikkeld om qua kennis en vaardigheden een betere doorstroom naar universitaire opleidingen te waarborgen. Door het plan van de verkenningscommissie kunstvakken opnieuw op te pakken, is onvoldoende gewaarborgd dat leerlingen de essentiële kunst- en cultuurhistorische kennis en belangrijke academische vaardigheden zouden ontwikkelen die zij nu wel ontwikkelen bij het vak kunst algemeen. Ten derde: op de meerderheid van de scholen wordt momenteel kunst algemeen gegeven. Ten vierde: De reacties van docenten op het advies van de verkenningscommissie kunstvakken waren niet positief.²⁴ Het opnieuw oppakken van het plan van de Verkenningscommissie kunstvakken - een commissie waarin het universitaire perspectief buiten beschouwing bleef - zou vanuit het perspectief

²² Beleidsreactie van staatssecretaris Dekker uit 2014. <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-en-wetenschap/documenten/kamerstukken/2014/09/09/kamerbrief-met-reactie-op-de-kunst-van-het-nieuwe-vier-disciplines-een-doel>

²³ Brief VSNU over verkenningscommissie kunstvakken dd. 10 juli 2012, kenmerk: VSNU 12/143U

²⁴ "Op het ogenblik kunnen scholen bewust kiezen voor aanbidding van een bredere interdisciplinaire benadering of voor vakspecifieke verdieping. Uit de onderwijsinstellingen zelf ontvang ik daarover geen klachten. Zij lijken hiermee goed te kunnen leven, er zelfs aan te hechten. Dit gegeven, gevoegd bij mijn beleidslijn om in het algemeen de keuzeruimte en mogelijkheden voor flexibiliteit voor de scholen te vergroten, leidt ertoe de bestaande situatie intact te laten en bijgevolg de kern van het advies niet over te nemen." [...] "Veel docenten die nu de nieuwe stijl doceren, vinden de beperking van de cultuurhistorie tot de 20ste en 21ste eeuw een enorme vershraling. Ook vragen zij zich af welke leraar, als het advies wordt opgevolgd, straks nog het theoriegedeelte van de kunstvakken kan doceren. Die docent moet namelijk niet alleen goed thuis zijn in de algemene cultuurhistorie, maar ook in de vaktheorie van de verschillende kunstdisciplines die de school aanbiedt. Veel docenten die nu volgens de oude stijl werken, kiezen voor liever één goed gegeven discipline dan verplichte samenwerking tussen de disciplines. De ervaring heeft hen geleerd dat leerlingen bewust kiezen voor de discipline waarin zij zich willen uiten. In die discipline willen zij zich verdiepen, zowel theoretisch als praktisch. Docenten van beide stijlen merken op dat het advies van alles een beetje, maar te weinig biedt. Daarmee mondt het uit in een voorstel met een complexe structuur. Veel twijfels zijn er ook over het werken met één thema voor alle kunstdisciplines." Beleidsreactie van staatssecretaris Dekker uit 2014: <http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ocw/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2014/09/09/kamerbrief-met-reactie-op-de-kunst-van-het-nieuwe-vier-disciplines-een-doel.html>

van de leerling, het perspectief van de doorstroom naar universitaire kunst- en cultuuropleidingen én het perspectief van de bijdrage die universitair opgeleide kunsttheorie aan het leergebied kunst en cultuur levert, buitengewoon onwenselijk zijn. Dat zou geen oplossing bieden maar juist nieuwe problemen creëren.

- **Twee soorten examenvakken (kunst en tehatex/muziek) bieden veel voordelen** tot verbreding en verrijking/verdieping en voor bijvoorbeeld wiskunde bestaan zelfs vier verschillende varianten. Veel scholen, docenten en leerlingen beschouwen de mogelijkheid om bijvoorbeeld in het profieldeel voor kunst algemeen te kiezen en daarnaast in het vrije deel tehatex of muziek te kiezen, als een optimale mogelijkheid om te komen tot talentontwikkeling in de kunsten. Samenvoegen van beide vakken is vanuit die optiek eveneens ongewenst.
- **Indien één examenvak kunst werkelijk gewenst zou zijn, dan kiezen voor kunst algemeen.** Het is zeer de vraag wie gediend zou(den) zijn bij het terugbrengen van de mogelijkheid om voor één examenvak te kiezen. Scholen, docenten, ouders en leerlingen krijgen nu juist extra en gewenste keuzemogelijkheden, profileringsmogelijkheden en uitstekende doorstroommogelijkheden naar hbo en wo. Mocht dat toch gewenst zijn dan zou de keuze voor het vak kunst algemeen het meest logisch zijn, omdat dit vak het beste aansluit bij de algemene vormingsdoelen van en de kwalificatie eisen aan het voortgezet onderwijs. Bovendien heeft de meerderheid van de scholen inmiddels ook voor kunst algemeen gekozen (zie bijlage 1). De interdisciplinaire benadering van kunst algemeen (als examenvak) biedt een optimale waarborging van een gezamenlijk kennis- en vaardigheidsniveau op het gebied van de kunsttheorie van de vier verschillende kunstvakken. Kunst algemeen heeft nu al een voorlopers-functie waar het gaat om samenhang *tussen* de kunsten en het zal ook goede mogelijkheden tot samenhang bieden vanuit het leergebied kunst en cultuur *naar* andere leergebieden.
- **Vakoverstijgend leren, curriculumontwikkeling in relatie tot de huidige ongedeelde/ongegradeerde bachelor-bevoegdheid in het hbo en de eerstegraadsbevoegdheid van het wo.** Enerzijds worden eerstegraadsdocenten voor CKV en de kunstpraktijk opgeleid in een vierjarige hbo bachelor, anderzijds worden voor CKV en kunst algemeen ook universitaire eerstegraadsdocenten opgeleid in een vijfjarige WO Masteropleiding. Hierdoor is sprake van ongelijkwaardigheid in kennis en vaardigheden. Met het oog op samenwerking en samenhang met andere vak/leergebieden zou dat tot een problematische situatie kunnen leiden voor de leerlingen in de bovenbouw van havo en vwo. Voor nagenoeg alle andere schoolvakken is namelijk een tweedegraadsbevoegdheid verbonden aan een hbo/universitaire bachelor en een eerstegraads bevoegdheid aan een hbo/universitaire master.
- **Kunst en cultuur horen onlosmakelijk bij elkaar en leiden beide tot het ontwikkelen van affectieve, zintuiglijke, cognitieve, creatieve, metacognitieve en sociale vaardigheden van leerlingen.** Zowel kunst als cultuur zijn gericht op het ontwikkelen van actief, (re)producerend en creërend vermogen van leerlingen; gericht op de ontwikkeling van het reflectief vermogen; op het handelen van de mens in het algemeen en op het cognitieve vermogen. Dat is kenmerkend voor het nieuwe examenprogramma van CKV voor havo/vwo. In de interdisciplinaire kunsttheorie van kunst algemeen ontwikkelen leerlingen eveneens essentiële cognitieve, zintuiglijke, creatieve en metacognitieve vaardigheden, juist door het ontdekken van de *samenhang tussen kunst en cultuur*. De vaardigheden die zij bij kunst algemeen ontwikkelen, zijn ook van belang voor het leren via de kunstpraktijk, zoals: kunstanalyse vaardigheden, kritisch en creatief denken, reflectievaardigheden. Daarmee wordt de brug geslagen tussen zintuiglijke, emotionele en (meta-)cognitieve aspecten van leren over en door de kunst. Een leerling leert bij de kunstvakken niet alleen al doende, maar zeker ook al ervarende en al denkende – en leert naast het leren door te doen/maken, ook veel van kunstwerken uit de rijke kunst- en cultuurgeschiedenis van de afgelopen eeuwen en leert zo de waarde en betekenis van kunst in den brede kennen, onderzoeken, doorgronden en mee-maken.

BIJLAGE 1:

Aantallen examenkandidaten HAVO per vak 2000		Aantallen examenkandidaten VWO per vak 2002	
Havo (CKV2) kunst/kua: 454	(ca. 5%)	Vwo (CKV 2) kunst/kua: 1700	(ca. 34%)
Havo oude stijl: tehatex 7860	(ca. 84%)	Vwo oude stijl: tehatex 3178	(ca. 56%)
Havo oude stijl: muziek 1010	(ca. 11%)	Vwo oude stijl: muziek 713	(ca. 13%)

Start invoering CKV 2 (= kunst & kunst algemeen), havo 2000; vwo 2001 (daarover geen gegevens, alleen gegevens over 2002). Bron: Cito.

Aantallen examenkandidaten HAVO per vak 2017		Aantallen examenkandidaten VWO per vak 2017	
Havo kunst/kua: 7078	(ca. 58%)	Vwo kunst/kua: 4862	(ca. 60%)
Havo oude stijl: tehatex 3923	(ca. 32%)	Vwo oude stijl: tehatex 2296	(ca. 28%)
Havo oude stijl: muziek 1180	(ca. 10%)	Vwo oude stijl: muziek 1023	(ca. 12%)

Situatie 2017: De meerderheid van de havo/vwo scholen heeft kunst & kunst algemeen ingevoerd in 2017. Bron: Cito.

HAVO KUA CE	2013		2014		2015		2016		2017	
	64 pt	Perc	63 pt	Perc	72 pt	Perc	66 pt	Perc	66 pt	Perc
Onthouden	6	9 %	3	4%	2	3%	6	9%	3	5%
Begrijpen	23	37 %	18	29%	18	25%	11	17%	12	19%
Toepassen	11	17 %	13	21%	21	29%	18	27%	21	31%
(Kunst)Analyseren	22	34 %	24	38%	24	33%	29	44%	28	42%
Evalueren	2	3%	5	8%	7	10%	2	3%	2	3%

VWO KUA CE	2013		2014		2015		2016		2017	
	64 pt	Perc.	66 pt	Perc.	64 pt	Perc.	65pt	Perc.	67 pt	Perc.
Onthouden	3	5 %	1	2%	2	3,5%	3	5%	3	5%
Begrijpen	17	27 %	12	18%	11	17%	12	18%	10	15%
Toepassen	17	27 %	12	18%	13	20%	12	18%	17	25%
(Kunst) Analyseren	22	38 %	41	62%	37	58%	34	53%	33	49%
Evalueren	2	3%	-	0%	1	1,5%	4	6%	4	6%

Analyse examens kunst algemeen (havo en vwo) van 2013 t/m 2017 op basis van Bloom revised - Bron: Expertisecentrum Kunsttheorie.